

Marcin Merkwa

Rozwój idei uprawnień naturalnych jednostki jako element procesu kształtowania się oświeceniowej idei praw człowieka

Streszczenie

Podstawowym celem pracy jest próba przedstawienia znaczenia idei uprawnień naturalnych (*natural rights*) dla rozwoju oświeceniowej koncepcji praw człowieka. Osiągnięcie tego celu wymagało przyjęcia dwóch podstawowych założeń. Pierwszym z nich jest uznanie, iż idea praw człowieka, która wyrażona została w oświeceniowych deklaracjach, nie pojawiła się *ex nihilo*. I choć sam termin pojawia się dopiero w dobie oświecenia to jednak oświeceniowe prawa człowieka mają swoje „źródła” i „pierwociny”. Drugie założenie dotyczy roli idei uprawnień naturalnych dla wykształcenia oświeceniowej idei praw człowieka. Przyjęte zostało, że koncepcja ta stanowiła podstawę dla rozwoju oświeceniowych praw człowieka; że przygotowanie języka prawnofilozoficznego, definicji i pojęć, które opisane zostało w tej pracy, było warunkiem koniecznym zarówno dla sformułowania oświeceniowej koncepcji praw człowieka, jak i wprowadzenia jej do aktów prawnych.

Podobnie jak idea praw człowieka, tak i stanowiąca jej podstawę idea uprawnień naturalnych związana jest z koncepcjami, które (przynajmniej w pewnym zakresie) kształtowały się już od zarania historii. Oczywiście związek zarówno koncepcji praw naturalnych, jak i oświeceniowej idei praw człowieka z ideami je poprzedzającymi budzi szereg kontrowersji. Badacze, formułując całe spectrum opinii, postrzegają prawa człowieka czasem jako bezpośrednio zakorzenione w dorobku cywilizacji antycznej, czasem jako wynik rewolucji burżuazyjnych. Pomiędzy tymi skrajnymi stanowiskami wskazać można i na takie, zgodnie z którymi to św. Tomasz wyrażała, choć nie wprost, ideę praw człowieka. Prawa naturalne to według niektórych autorów spuścizna Grocjusza. Jeszcze inni akcentują przemożny wpływ dysput scholastycznych.

Przyjęte w pracy założenia badawcze oraz zamierzone do osiągnięcia cele ukształtowały problematykę badań. W rozdziale I podjęta została próba ukazania roli i znaczenia dorobku myśli antycznej dla kształtowania się idei uprawnień naturalnych jako elementu oświeceniowej idei praw człowieka. Szczególna uwaga zwrócona została na spuściznę stoików, która jest często przywoływana jako inspiracja idei praw człowieka między innymi ze względu na wspomniany

wyżej kosmopolityzm. W rozdziale 1 podjęte zostały również rozważania nad rolą prawa rzymskiego, postrzeganego jest jako pomost pomiędzy ideami zrodzonymi w kulturze greckiej a myślą europejską wieków późniejszych, w szczególności zaś średniowiecza.

Rozdział II rozpoczynają rozważania dotyczące formowania gwarancji ochrony wolności osobistej w średniowiecznej Europie. Szczególna uwaga poświęcona została roli *Wielkiej Karty Swobód*, co znajduje uzasadnienie we wpływie tego dokumentu na oświeceniową koncepcję praw człowieka. W kolejnej części rozdziału podjęta została próba omówienia znaczenia dorobku świętego Tomasza z Akwinu. Analiza dokonana została z perspektywy wpływu dorobku myśliciela na ideę uprawnień naturalnych. Uzasadnieniem podjęcia tej problematyki związane jest z koniecznością odniesienia się do tez zakładających, że w dorobku Tomasza wyrażona została, choć nie wprost, idea praw człowieka, a także do poglądów, zgodnie z którymi oświeceniowa koncepcja uprawnień naturalnych narodziła się jako zerwanie z arystotelesowsko-tomistycznym postrzeganiem świata, człowieka i jego relacji z Bogiem. W dalszej części pracy podjęta została refleksja nad narodzinami koncepcji praw podmiotowych. Myśliciele wieku dwunastego odkryli mnogość znaczeń terminu *ius naturalne*. Poszukując początku zastosowania terminu *ius naturale* dla oznaczenia uprawnień naturalnych zostaną między innymi na pierwszy komentatorzy Dekretów. W rozdziale III analizie poddane zostały podstawy nowożytnych koncepcji uprawnień naturalnych. Rozważania rozpoczęte zostaną od przedstawienia problematyki własności. Ukazane zostało ujęcie Grocjusza, w którym łączy on w swoich dziełach narrację historyczną z teorią racjonalnego prawa naturalnego (*rational natural law*). Ponadto wskazane zostały te elementy związane z ideą stanu natury, które pełnią fundamentalną rolę dla ujmowania uprawnień naturalnych przez myślicieli nowożytnych..

Rozdział IV zawiera analizę nowożytnych koncepcji uprawnień naturalnych dokonaną z perspektywy ich wpływu na oświeceniową ideę praw człowieka. Wskazano nowatorstwo Grocjusza, w którego koncepcji *ius* przestaje być *zgodnością* na przykład roszczeń z prawem naturalnym a staje się czymś, co *ma* jednostka. Zwrócona została uwaga na znaczenie Pufendorfa, dla którego prawo naturalne, będąc nakazem Boga rozpoznawanym przez ludzki rozum, stanowi podstawę dla uprawnień, ponieważ są one następstwem absolutnych obowiązków wynikających z prawa naturalnego. Szczególne miejsce w tym rozdziale zajmą rozważania nad ideą uprawnień naturalnych wyrażoną w dziełach Hobbesa i Locke'a. Analiza ta prowadzona będzie w taki sposób, by możliwa była próba porównania koncepcji przedstawionych przez wyżej wymienionych myślicieli oraz określenie tych elementów doktryn, które odegrają kluczową rolę w wykształceniu oświeceniowej idei praw człowieka.

Rozdział V pracy stanowi uzupełnienie prowadzonych w poprzednim rozdziale rozważań. Ukazane zostały w nim różne sposoby postrzegania uprawnień naturalnych, jakie zaprezentowane zostały w myśli filozoficzno-prawnej po Locke'a. Ponadto określone zostanie w jaki sposób tradycja filozoficzna, która rozważana będzie w tej pracy uwidoczni się w aktach prawnych okresu rewolucji angielskich, amerykańskiej i francuskiej.

Ze względu na to, że cel pracy określony został jako analiza rozwoju idei uprawnień naturalnych z perspektyw ich wpływu na oświeceniową koncepcję praw człowieka konieczne było podjęcie próby zestawienia oświeceniowej idei z współczesną ideą praw człowieka.

Badania prowadzone w ramach pracy, w tym analiza krytyczna stanowisk prezentowanych w literaturze przedmiotu, pozwoliły sformułować szereg wniosków dotyczących problematyki rozprawy. Po pierwsze stwierdzono, że w starożytności i wczesnym średniowieczu dominowała problematyka, która z perspektywy tematu pracy, może być uznana jedynie za „pierwociny” praw człowieka. Późne średniowiecze i pierwsze lata nowożytności przyniosły pojawienie się idei praw podmiotowych, często niespójnej i ściśle związanej z konceptem prawa naturalnego, a także przygotowanie aparatu pojęciowego, który pozwolił na pełne sformułowanie doktryny uprawnień naturalnych. Szczególne znaczenie odegrał nowy sposób postrzegania *ius*, ujmowanie tego pojęcia, nie zawsze świadome, jako pewnej właściwości podmiotu. Teoretyczne próby określenia *ius*, prowadzące do sformułowania konceptu uprawnienia jako określonej możliwości, władzy czy też wolności, stały się warunkiem *sine qua non* powstania nowożytnych koncepcji uprawnień naturalnych. W nowożytności miało miejsce wykształcenie różnych koncepcji uprawnień naturalnych, które oddziałując na siebie, wpływając na język mówienia o prawie oraz na postrzeganie relacji pomiędzy jednostką a społeczeństwem, Bogiem i światem, znalazły swój wyraz w oświeceniowej idei praw człowieka. I tak na przykład analizując znaczenie doktryny Hobbesa wykazane zostało, iż pomimo trudności, jakie wiążą się z oceną znaczenia dorobku myślicieli, doktryna przez niego sformułowana jest kluczowa dla oceny znaczenia idei uprawnień naturalnych. Analiza koncepcji Locke'a wykazała, że w sposób bezpośredni uwidoczniła się ona w oświeceniowych deklaracjach, dając podstawę do sformułowania oświeceniowej koncepcji praw człowieka.

Rozważania podjęte w pracy pozwoliły osiągnąć założony cel, przedstawić rozwój idei uprawnień naturalnych z perspektywy wpływu tej koncepcji na oświeceniową ideę praw człowieka. Poczynione na początku pracy założenie zostały ponadto zweryfikowane. Wykazano słuszność uznania, że koncepcja praw człowieka, którą przyniosło oświecenie, wyrosła z dorobku filozoficzno-prawnego poprzednich epok, przy czym kluczową rolę odegrała idea uprawnień naturalnych jednostki.